

УДК 349.3(477)

Т.В. КОЛЕСНИК-ОМЕЛЬЧЕНКО,

канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

РОЛЬ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВІДНОСИН З ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Ключові слова: соціальне забезпечення, правове регулювання, правовідносини, пенсійне забезпечення, громадяни, Україна

Виявлення взаємозв'язку між основними принципами соціального забезпечення та нормами законодавства про пенсійне забезпечення дозволяє розкрити соціальну сутність цих норм, і переконатися в існуванні спільності принципів правового регулювання, взаємозв'язку прав та обов'язків суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин. Тому необхідно розглянути вплив принципів соціального забезпечення на правовідносини з пенсійного забезпечення, їх прояв у відповідному законодавстві та важливу роль, яку вони відіграють у правовому регулюванні вказаних відносин. Питання стосовно системи принципів соціального забезпечення свого часу були предметом досліджень А.Д. Зайкіна, К.М. Гусова, І.В. Гуштіна, О.Є. Мачульської, І.М. Сироти, Е.Г. Тучкової та інших вчених. Проте як в науковій літературі, так і у чинному законодавстві й досі відсутня загально визнана думка щодо важливості дослідження ролі принципів соціального забезпечення у правовому регулюванні правовідносин з пенсійного забезпечення та відповідне законодавство, що визначає актуальність обраної тематики наукового пошуку та визначає її мету. Завданням цієї статті є аналіз теорети-

чних підходів щодо визначення системи принципів соціального забезпечення та доведення їх важливої ролі і впливу на правове регулювання правовідносин з пенсійного забезпечення. Наукова новизна статті визначається тим, що у ній на основі аналізу сучасних теоретичних підходів щодо розуміння принципів соціального забезпечення визначено особливості прояву останніх у правовому регулюванні правовідносин з пенсійного забезпечення, доведено їх важливу роль у цьому процесі, надано конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правових актів із зазначених питань.

Існує велика кількість класифікацій основних принципів соціального забезпечення, які відображають широкий спектр поглядів правознавців – спеціалістів у даній галузі, однак спочатку дослідимо етимології категорії «принцип». Як відомо, слово «принцип» походить від латинського слова «principium», що означає найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість та найсуттєвіші властивості [1, с.365]. У ранній античній філософії категорію «принцип» розглядали як вираження необхідності або закону явищ [2, с.294]. Поняття «принцип» у давньогрецьких мислителів ототожнювалося з уявленням про першооснову, джерело, першопричину, субстанцію, елемент; як засади, першооснови, принципи означають непохитне, єдине – те, з чого виникають речі та явища [3, с.2]. Сьогодні тлумачні словники дають наступні визначення слова «принцип»: «науковий чи моральний початок, основа; правило; основа, від якої не відступають» [4, с.431], «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації; внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності» [5, с.1071], «центральне поняття, основа системи, що представляє узагальнення і поширення якого-небудь положення на всі

явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований» [6, с.329], «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначає норму поведінки» [7, с.490].

З огляду на вищезазначені дефініції терміна «принцип», вчені-правники визначають категорію «принцип права» наступним чином. Так, В.Н. Хропанюк під принципами права розуміє основні вихідні положення, що юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя [8, с.215]. З точки зору М.І. Байтіна, принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, що складають моральну й організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права [9, с.83]. В.Д. Перевалов та В.І. Леушин зазначають, що принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – являють собою найбільш загальні норми, що діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Принципи права визначають шляхи удосконалення правових норм, виступаючи як керівні ідеї для законодавця [10, с.242]. Водночас, слід зазначити, що позиція авторів, які вважають принципами права тільки такі основні засади, які текстуально виражаються в ньому, є непереконливою. Річ у тому, що позначені у праві принципи ніби віддаляються від свого матеріального носія (норм права) і стають принципами правосвідомості, внутрішніми регуляторами поведінки людини. Л.С. Явич звертає увагу на те, що принципи права не завжди лежать на поверхні і чітко сформульовані в правових нормах, але вони властиві будь-якій правовій системі держави, незалежно від того, гарні вони чи погані з точки зору соціального прогресу, тих чи інших співтовариств, класів і народів, з позицій окремих людей і їх ідеалів. Принципи права можуть бути по-різному

об'єктивовані та сформульовані в законодавстві, їх дійсний зміст буває завуальований. В інших випадках вони ясно викладені, і це, звичайно, найкращий варіант, вважає вчений [11, с.150]. На думку А.М. Колодія, правові принципи, відображені в нормативно-правових актах, стають реальними і дійовими регуляторами поведінки більшості членів суспільства, оскільки ця більшість не завжди знає зміст конкретних норм. Люди, і це підтверджують соціологічні дослідження, здебільшого добре засвоюють загальні вимоги права, що ввійшли в правову свідомість як соціальні цінності, як соціальні основи, як генеральні ідеї, проте водночас конкретні приписи права не завжди їм відомі. Ці роздуми, безумовно, заслуговують на увагу тому, що можуть стати основою для подальшого розуміння ознак принципів права і їх наукової систематизації [12, с.106]. Деякі вчені радянського періоду відстоювали позицію, що принципи є лише категорією науковою. Нормативне ж закріплення принципів права нівелювалось. Так, В.С. Букіна підкреслювала зв'язок принципів з правосвідомістю і правовою ідеологією та розумінням того, що принципи є суттю ідеї правосвідомості, правової науки [13, с.5]. Певна річ, висловлена В.С. Букіною позиція може призвести до злиття принципів права з науковими або філософськими принципами. Це, пояснюється тим, що сьогодні в юридичній науці принципи права повинні бути або безпосередньо закріплені в нормах права або виводитися з їх змісту. Як зазначає С.С. Алексєєв, з одного боку, принципи права виражають закономірності права, а з іншого – являють собою найбільш загальні норми, що діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться з загального змісту законів [14, с.242].

Важливо підкреслити, що принципи права за своєю сутністю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розви-

тку суспільства і виникають при наявності відповідних об'єктивних умов. На відміну від конкретних приписів законів принципи права діють подвійно: опосередковано (через конкретні приписи, знаходячись у них, так би мовити «незримо») і безпосередньо, тобто як чітко закріплені в нормі права. Принципи права є більш стабільними та незмінними категоріями, ніж норми права. Зазвичай норми права мають порівняно коротке життя, їх скасовують або замінюють іншими нормами. В юридичній науці загальноприйнятим є розподіл принципів права на: загальні, міжгалузеві і галузеві. Так, до загальних принципів права відносять такі визнані всіма загальнолюдські начала: свободу, рівність, соціальну справедливість, демократію, гуманізм, законність. Що стосується міжгалузевих принципів, то це такі основоположні начала, на яких базується не менш, ніж дві галузі права. Наприклад, принципи гласності та змагальності, які притаманні цивільно-процесуальному та кримінально-процесуальному праву. На засадах будь-якої галузі права, крім загальних принципів та в окремих міжгалузевих випадках, лежать притаманні лише їй принципи. Ці принципи називаються галузевими. Як зазначає О.Ф. Скакун, «галузеві принципи – це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається певна галузь права, і одночасно вектор, що визначає напрямок розвитку цієї галузі [15, с.222]. З точки зору В.С. Венедиктова, наявність галузевих принципів, як і самостійного предмета чи метода, характеризує галузь права як самостійну в системі права держави [16, с.22].

В свою чергу, фахівці у галузі права соціального забезпечення наступним чином трактують принципи цієї галузі права. Так, К.М. Гусов під принципами права соціального забезпечення має на увазі основні ідеї, керівні начала, які, з одного боку, характеризують внутрішню єдність даної галузі права, а з іншого – вказують основні тенденції її розвитку [17, с.72]. З точки зору В.Ш. Шай-

хатдінова, принципи права соціального забезпечення – це закріплені в нормах даної галузі права керівні основи, що виражають сутність і зміст галузевих норм, які регулюють суспільні відносини щодо надання громадянам матеріальних благ і послуг із суспільних фондів споживання в індивідуальній формі [18, с.80]. І.М. Сирота пише: «Принципами правового регулювання соціального забезпечення є основні ідеї, вихідні начала, положення, які відображені у самих правових актах, що регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрямок розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин» [19, с.70]. Т.З. Гарасимів під принципами права соціального забезпечення має на увазі об'єктивні засади власне права, які містяться в надрах загальносоціального права, існують незалежно від права як юридичного феномену та визначають сутність та закономірність розвитку цієї галузі. Слід зазначити, що науковець поряд із принципами права соціального забезпечення виокремлює і правові принципи права соціального забезпечення, які, на його думку, на відміну від принципів права, безпосередньо закріплені в положеннях законодавства як норми-принципи, або ж їх зміст впливає із системи норм [20, с.146]. Слід зауважити, що, хоча позиція Т.З. Гарасиміва досить цікава і нова для науки права соціального забезпечення, такий розподіл певним чином розмиває категорію принципів права соціального забезпечення, що, безперечно, є неприпустимим.

Стосовно системи галузевих принципів права соціального забезпечення серед вчених спостерігається певна різноманітність думок. Наприклад, В.С. Андреев до галузевих принципів права соціального забезпечення відносить такі: принцип загальності соціального забезпечення; принцип всебічності і різноманіття його видів; принцип забезпечення за рахунок державних і суспільних засобів; принцип забезпечення у великих розмірах,

які відповідають сформованому рівню задоволення потреб громадян на даному етапі розвитку суспільства; принцип здійснення забезпечення власне працюючими через органи державного управління і громадські організації [21, с.60]. З точки зору А.Д. Зайкіна, система принципів права соціального забезпечення повинна мати такий вигляд: поширення соціального забезпечення на всіх громадян; численність форм і видів соціального забезпечення громадян; здійснення соціального забезпечення за рахунок суспільства; єдність і диференціація соціального забезпечення громадян; здійснення соціального забезпечення в розмірах, що задовольняють основні матеріальні і духовні потреби громадян; участь трудящих у реалізації права на соціальне забезпечення; стимулювання трудової діяльності інвалідів і людей похилого віку; охорона права громадян на соціальне забезпечення [22, с.72]. В.Ш. Шайхатдінов до принципів права соціального забезпечення відносить: 1) зв'язок соціального забезпечення зазвичай з працею; 2) забезпечення не тільки самих працівників, але й їх сімей; 3) свобода набуття громадянами своїх прав та розпорядження ними; 4) пріоритет у забезпеченні окремих категорій працівників [18, с.81]. М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова виокремлюють наступні принципи права соціального забезпечення: загальність соціального забезпечення; надання соціального забезпечення працівнику, його сім'ї і кожному як члену суспільства без будь-якого зв'язку з трудовою діяльністю; встановлення рівня соціального забезпечення, що гарантує гідний рівень життя людині; різноманіття підстав і видів соціального забезпечення; диференціація (розходження) умов і норм забезпечення залежно від ряду соціально значимих обставин; участь громадських об'єднань, які представляють інтереси громадян у розробці, прийнятті і здійсненні рішень з питань соціального забезпечення і захисту їх прав [23, с.102–108]. За І.М. Сиротою, в систему

принципів права соціального забезпечення повинні входити наступні принципи: здійснення соціального забезпечення на умовах обов'язкового соціального страхування всіх працюючих громадян; різноманіття підстав, форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників (у всіх страхових випадках); диференціація (розходження) умов і норм соціального забезпечення в залежності від характеру і тривалості трудової діяльності, рівня заробітної плати і розмірів страхових внесків працівників; забезпечення пенсіями і допомогам на рівні прожиткового мінімуму; фінансування соціального забезпечення за рахунок обов'язкових страхових внесків, державного бюджету і недержавних фондів; державне управління соціальним забезпеченням; охорона і захист права і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення [19, с.73]. З точки зору С.М. Синчук, до галузевих принципів права слід віднести наступні: поширення права соціального забезпечення на всіх громадян не залежно від громадянства, форми та виду суспільно корисної діяльності; здійснення забезпечення на рівні, не нижчому від встановлених у державі соціальних стандартів; здійснення забезпечення у разі настання соціального ризику; державна гарантованість права на соціальне забезпечення; принцип справедливості та неупередженості; диференціація умов та обсягів соціального забезпечення [24, с.123]. На наш погляд, таке широке визначення системи принципів права соціального забезпечення зумовлено тим фактом, що у праві соціального забезпечення поки що не має кодифікованого нормативного акту, а отже й немає закріплених у законі принципів галузі права.

Таким чином, принципи соціального забезпечення відіграють дуже важливу роль у правовому регулюванні правовідносин з пенсійного забезпечення громадян України. Водночас, розглянутий вище взаємозв'язок норм законодавства про пенсійне забезпе-

чення з принципами соціального забезпечення свідчить не тільки про відповідність указаним принципам основного нормативно-правового масиву про пенсійне забезпечення, але й про вплив досліджених принципів на правове регулювання правовідносин з пенсійного забезпечення та значні резерви у його майбутньому розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краткий этимологический словарь русского языка: пособие для учителя / под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.
2. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
3. Сухарев И. Б. Категория «принцип» и ее методологическая роль в научном познании (историко-философский анализ) / Сухарев И. Б. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т им. Ленинского комсомола, 1986. – 35 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого Великорусского языка / Даль В. – М. : Рус. яз., 1980. – 555 с.
5. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 1630 с.
6. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 496 с.
7. Современный словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1992. – 740 с.
8. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. пособие [для высш. учеб. завед.] / Хропанюк В. Н. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
9. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
10. Теория государства и права: учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 616 с.
11. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л. С. – Ленинград : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1976. – 289 с.
12. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... доктора юрид. наук / Колодій А. М. – К., 1998. – 382 с.
13. Букина В. С. Принципы советского гражданского процессуального права (теоретические вопросы понятия и системы) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / В. С. Букина. – Л., 1975. – 20 с.
14. Теория государства и права / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Изд-во НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 595 с.
15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
16. Венедиктов В. С. Трудовое право Украины: Общая часть : учеб. пособие / Венедиктов В. С. – Симферополь : ДОЛЯ, 2004. – 164 с.
17. Право социального обеспечения России : учебник / под ред. К. Н. Гусова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2004. – 488 с.
18. Шайхатдинов В. Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения / Шайхатдинов В. Ш. – Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1986. – 157 с.
19. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине : учебник / Сирота И. М. – К. : Одисей, 2004. – 384 с.
20. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України: дис. ... кандидата юрид. наук / Гарасимів Т. З. – Львів, 2001. – 158 с.
21. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР : учебник / Андреев В. С. – 2-е изд. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с.
22. Советское право социального обеспечения : учебн. пособие / под ред. А. Д. Зайкина. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 263 с.
23. Захаров М. Л., Право социального обеспечения России / М. Л. Захаров,

Э. Г. Тучкова. – М., 2001. – 546 с. | забезпечення: навч. посіб. / Сташків Б. І. – К. :
 24. Сташків Б. І. Теорія права соціального | Знання, 2005. – 405 с.

Колеснік-Омельченко Т. В. Роль принципів соціального забезпечення у правовому регулюванні правовідносин з пенсійного забезпечення громадян України / Т. В. Колеснік-Омельченко // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 478–483 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ktvzgu.pdf>

Виконано аналіз теоретичних підходів щодо визначення системи принципів соціального забезпечення та доведення їх важливої ролі і впливу на правове регулювання правовідносин з пенсійного забезпечення. Надано конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правових актів із зазначених питань.

Колесник-Омельченко Т.В. Роль принципов социального обеспечения в правовом регулировании правоотношений по пенсионному обеспечению граждан Украины

Выполнен анализ теоретических подходов относительно определения системы принципов социального обеспечения и доведения их важной роли и влияния на правовое регулирование правоотношений по пенсионному обеспечению. Представлены конкретные предложения и рекомендации по усовершенствованию правовых актов по указанным вопросам.

Kolesnik-Omelchenko T.V. Role of Social Security Principles in Legal Regulation Legal Relationship on a Provision of Pensions of Citizens of Ukraine

The analysis of theoretical approaches concerning definition of system of principles of social security and finishing of their important role and influence on legal regulation legal relationship on a provision of pensions is made. Specific proposals and recommendations about improvement of legal certificates about the specified questions are presented.